

İ. İLLICH VE OKULSUZ TOPLUM

Doç. Dr. E. Mine TAN*

1926 da Viyana'da doğan İvan İllich, Roma'da teoloji ve felsefe öğrenimi gördü, Salzburg Üniversitesinde tarih doktorası yaptı. 1951 de A.B.D.'ne giderek New York kentinde İrlandalılarla Porto Rico'lulardan oluşan bir kesimde rahip yardımcılığı görevinde bulundu. 1956'dan 1960'a kadar Porto Rico'daki Katolik Üniversitesinde rektör yardımcısı olarak çalıştı. Bilinçliliğin Kutlanması (Celebration of Awareness), Şenlik Araçları (Tools for Conviviality), Enerji ve Hakkaniyet (Energy and Equity), ve Tıbbın Adaleti (Medical Nemesis) önemli kitaplarından bazılarıdır.

İllich, Okulsuz Toplum adlı kitabının¹ önsözünde kamusal eğitimle ilgilenmeye 1958 de, Porto Rico'da başladığını yazıyor. Kendi deyişiyle, okula devam zorunluluğunun öğrenme hakkını kısıtladığını E. Reimer'le birlikte bu sırada keşfetmişler. Meksika'nın Cuernavaca kentinde İllich'in kurucularından olduğu Kültürlerarası Dökümantasyon Merkezi'nde düzenli aralıklarla biraraya geldiklerinde toplumun yalnız kurumlarının değil tüm yönlerinin okulsuzlaştırılması gerektiğini tartışmışlar. Bu tartışmaların sonucunda Reimer de kendi görüşleriyle araştırmalarını Okul Öldü (School is Dead) adında ayrı bir kitap halinde yayınlamış.

İllich'e göre eğitimi, okullar aracılığıyla yaygınlaştırmak olanaklı yoktur. Ne öğretmenlerin öğrencilerine karşı yeni tutumlar geliştirmeleri, ne de eğitsel araç-gereçlerle eğitimcilerin sorumluluğunu öğrencinin tüm yaşamını kuşatacak kadar genişletmek gibi önlemlerle evrensel eğitim gerçekleştirilemez. Bu tür çözümler yerine, herkesin yaşamının her anını bir öğrenme, paylaşma ve anlayış deneyimine dönüştürmesini sağlayacak *eğitsel ağlar* kurulmasına çalışmalıdır.

* Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 İLLICH, İvan, Deschooling Society, Penguin Books, rep. 1976.

Bir kez toplumun okullardan kurtarılmasına karar verilirse ne tür sonuçlar ortaya çıkacaktır? Okulsuz bir toplumda öğretimi sağlayacak kurumlar nasıl belirlenecektir? İşte Okulsuz Toplum kitabıyla İvan İllich'in tartışmayı amaçladığı da bunlar ve bunlara benzer sorunlardır.

İllich'in kitabı *Neden Okulu Kaldırmalıyız?*, Okul Görüngübilimi (Phenomenology), İlerlemenin Gelenekselleştirilmesi, Kurumlar Yelpazesi, Akıldışı Tutarlılıklar, Öğrenim Ağları ve Epimethean İnsanın Dirilişi başlıklarını taşıyan yedi parçadan oluşuyor. Burada sözkonusu yazılardan ilk üçü üzerinde durulacaktır.

Neden Okulu Kaldırmalıyız?

Yazar, bu ilk makalesinde, okulun öğrenciye öğrettiği başlıca şeyin özü süreçle, yani öğrenimi öğretmele, eğitimi sınıf geçmekle, yeterliliği diplomayla, yeni birşey söyleyebilmeyi kolay konuşmakla karıştırmak olduğunu savunuyor. İllich'e göre böylece insanın imgeleme gücü "hizmet"i "değer" yerine koyacak biçimde okullaşır, sağlık, öğrenme, saygınlık, bağımsızlık ve yaratıcılık bu amaçlara hizmet ettiğini savunan kurumların hizmetleriyle eşleştirilir. Söz konusu amaçların geliştirilmesi de hastane, okul vb. kurumların yönetimi için ayrılan kaynakların arttırılmasına bağımlı kılınır. İllich'in değerlerin kurumsallaşması diye tanımladığı bu süreç ona göre evrensel gerilemenin ve çağdaş yoksulluğun üç boyutunu oluşturan fiziksel çöküntünün, toplumsal kutuplaşmanın, ve ruhsal yetersizliğin başlıca nedenidir. Dolayısıyla, toplumun okulsuzlaştırılması kamusal eğitimin yararına olacağı gibi aile yaşamının, siyasetin, güvenliğin de benzer kurumlardan kurtarılması onların yararına olacaktır.

İllich'e göre yalnız eğitim değil toplumsal gerçekliğin tümü okullaşmış bulunmaktadır. Toplumun zengini de yoksulu da kurumsal hizmete bağımlı hale gelmiş, insanın kendikendine doktorluk etmesini sorumsuzluk, kendikendini eğitmesini güvenilmez diye niteler olmuşlardır².

Oysa kurumsal bir yanıtı bulunan her gereksinim yeni bir yoksullar sınıfının oluşmasına yol açar. Bundan on yıl önce insanın kendi evinde doğması, kendi evinde ölmesi ve de dostları tarafından gömülmesi normal sayılırken bugün tüm bu olaylar özel yoksunlukların ya

da ayrıcalıkların işareti haline gelmiştir. Çünkü doğum da ölüm de doktorlarla cenazecilerin kurumsal hizmetleri çerçevesine girmiştir.

Temel gereksinimler bir kez mal taleplerine dönüştürülünce, yoksulluk da teknokratların dilediklerince değiştirebilecekleri ölçütlerle tanımlanır, belli bir tüketim idealinin gerisine düşenleri anlatır olur. Nitekim, Meksika'da üç yıl eğitim görmemiş olanlar yoksuldur, New York'ta ise oniki yıllık eğitimi tamamlamayanlar. Kaldı ki sorunların kurumsal çözümüne giderek bağımlılığın artması, İllich'e göre, yoksulların ezeli güçsüzlüğüne yeni bir boyut ekler ki bu da ruhsal yetersizlik, yani kendi başının çaresine bakma yetersizliğidir. Dolayısıyla çağdaş yoksulluk, çevre koşulları üzerindeki güç yoksunluğunun kişisel yetkinlik kaybıyla birleşmesi anlamına gelir. Kurumsal çözümlerinin çapı genişledikçe yoksulluğun tedavisi güçleşir, direnci artar, giderek daha fazla bağımlılık, kızgınlık, engellenme ve daha çok talep üretmeye başlar. Bu da insanların kendi yaşamlarını öz deneyimleri ve kendi cemaatlarının kaynakları çevresinde örgütlemelerinin giderek güçleşmesi demektir. Günümüzde, sağlık, eğitim ve sosyal yardım kurumlarına ayrılan parayı kesmek bunların yan etkilerinin doğurduğu daha ileri yoksulluklara son vermenin tek yolu olacaktır³.

Bu savlara örnek olarak İllich, 1965-1968 yılları arasında ABD okullarında uygulanan ve gelmiş geçmiş en pahalı eğitsel yardım programı olan otuz milyar dolarlık Federal Yardım Programını incelemekte, bunun anlamlı hiç bir düzelme sağlayamadığını hatırlatmaktadır. Programın başarısızlığındaki olası nedenleri inceleyen İllich, eğitsel sorunların okul içindeki önlemlerle düzeltilemeyeceği sonucuna varmaktadır. Çünkü İllich'e göre yoksul çocuklar, varıl aile çocuklarıyla eşit nitelikli okullara gittiklerinde bile onlardan geri kalırlar. Aradaki fark her iki kategorinin evlerindeki konuşmalardan kitaplara, tatil yolculuklarına ve benlik duygusu ayrılıklarına kadar uzanır, onun için de yoksul çocuklar öğrenme ve ilerleme için okula bağımlı kalmayı sürdürdükçe aradaki açığı kapayamazlar⁴.

Günümüzde pek az ülkenin istikrarlı ve daha az sakatlayıcı klasik yoksulluğun kurbanı olduğunu savunan İllich, Latin Amerika'daki ülkelerden çoğunun ekonomik kalkınma için kalkışa geçmiş olduğunu, yarışmacı tüketime ve dolayısıyla çağdaşlaşmış yoksulluğa ulaşmış bulduklarını yazar: yurttaşları zengin düşünüp 'yoksul yaşamayı

3 Age., s. 12.

4 Age., s. 14.

öğrenmişlerdir. Yasaları altı ile on yıl okula gitmeyi zorunlu kılar. Arjantin, Meksika ya da Brezilya'da sokaktaki adam yeterli eğitimi Kuzey Amerika ölçütleriyle tanımlar. İnsanlar kendilerinden daha uzun süre okula gitmiş olanlara karşı aşağılık duyguları geliştirecek biçimde "okullaşmışlardır". Evrensel okullaşmanın mutlak gerekliliği inancı paradoksal olarak, okullardan yararlanan nüfus oranının en düşük olduğu ülkelerde en kesin kabule ulaşmıştır.

Illich'e göre, zorunlu okullaşmada eşitliğin sağlanması en azından ekonomik açıdan olanaksızdır. Yazar, Latin Amerika'da her lisans-üstü öğrenciye ayrılan kamusal harcamaların orta sınıftan bir yurttaşa ayrılan paranın 350 ile 1500 katı daha fazla olduğunu hesaplamıştır. ABD'de çelişki daha az ama ayırt gözetimi daha fazladır. New York kentinde temizlik hizmetlerine aday bir işçi için gerekli ön koşul olan oniki yıllık okul süresinin maliyeti yaklaşık onbeşbin dolar (1970 lerde) yani bir Batı Avrupa dilini hakkıyla öğrenmek için gereken paranın üç-dört katı kadardır.

Zorunlu okullaşma toplumu kutuplara ayırdığı gibi dünya toplumlarını da uluslararası bir kast sistemine göre derecelendirir. Ülkeler, eğitsel soyluluğu yurttaşlarının ortalama okullaşma yıllarıyla belirlenen kastlar gibi sıralanırlar. Böylesi bir sıralama adam başına kaba ulusal ürünle yakından ilişkili ve çok daha acı vericidir. Maddesel ürünlerin üretimindeki yönsemeleri tersine çevirmediğimiz takdirde fiziksel çevrenin yakında biokimyasal kirlenme sonucunda mahvolacağını artık herkes kabul etmektedir. Illich'e göre, toplumsal ve kişisel yaşamın da zorunlu ve yarışmacı sosyal yardım tüketiminin yan ürünü olan sağlık, eğitim ve sosyal yardım kirlenmesinin tehdidi altında olduğunun anlaşılması zamanı gelmiş bulunmaktadır⁵.

Dünyanın her yerinde okul giderleri öğrenci sayısından da kaba ulusal üründen de daha hızlı artmıştır. Ama bu artış ana-babaların, öğretmenlerin ve öğrencilerin beklentilerini karşılamakta giderek yetersiz kalmaktadır. ABD, hiçbir ülkenin, sırf bir okul sistemine sahip olduğu için ortaya çıkan talepleri karşılamaya gücünün yetmeyeceğini dünyaya kanıtlamıştır. Çünkü okul sistemi ana-babaları ve öğrencileri daha geniş bir okul sisteminin yüce değerine inandırır, bunun maliyeti ise daha yüksek öğrenime talep arttıkça yükselir.

Illich, eğitimde fırsat eşitliğinin hem arzu edilen hem de geçerli bir amaç olduğunu yadsımamaktadır. Ancak ona göre bunu zorunlu

5 Age., s. 17.

okullaşma ile bir tutmak, kurtuluşu kiliseyle karıştırmak olacaktır. Çünkü "okul çağdaşlaşmış proleteryanın dünya dini olmuştur. teknolojik çağın yoksullarına boş vaatler sunmaktadır. Çağdaş devlet, eğitimcilerinin yargılarını iyi niyetli memurları ve işe alma koşulları aracılığıyla gerçekleştirme görevini üstlenmiştir. Tıpkı din bilginlerinin yargılarını conquistadorlar ve Engizisyon aracılığıyla yerine getiren İspanyol kralları gibi"⁶. Onun için de çağdaş, ümanist toplum için yazılacak haklar bildirgesinin ilk maddesi "Devlet eğitimin tesisine ilişkin hiçbir yasa koyamaz" olmalıdır. Bu hükmü gerçekleştirmek için, işe almada, oy vermede ya da öğrenim merkezlerine girişte din, dil, ırk ve cinsiyet gibi daha önce belli bir programı ya da okulu bitirmeye dayalı ayırt gözetimini yasaklayan yasalara gerek vardır. Bu güvence İllich'e göre belli bir işlev ya da rol için yeterlik sınavlarını dışlamıyacak; ama belli bir beceriyi kamusal kaynaklarla sağlamış, ya da hiçbir işeyarar beceriyle ilişkisi olmayan bir diplomayı hernasıl-sa elde etmiş kişi lehindeki saçma ve haksız ayırt gözetimine son verecektir⁷.

Belli durumlarda özel bir beceriye yönelik bir öğrenim programına kabul edilme başka bir beceride yeterlik önkoşulunu gerektirebilir. Ama böylesi bir kabul, asla sözkonusu önkoşul becerilerinin kazanılmasına yarayan sürecin niteliğine dayanmamalıdır. TV onarımı okuryazarlık ve biraz matematik; dalgıçlık iyi yüzme gerektirir, otomobil sürücülüğünün ise her iki beceriyle de ilgisi yoktur.

Eğitimciler, öğretimle sertifikalandırmayı aynı pakete koydukları içindir ki okullaşmayla ne öğrenim, ne de adalet gerçekleştirilemez. Öğrenim, İ. İllich'in tanımıyla yeni bir beceri ya da içgörünün kazanılması demektir. Oysa iş piyasasındaki bir rol ya da kategoriye seçilme şansı giderek bunların dışında bir koşula, yani devam süresinin uzunluğuna bağlı olmaktadır. Evrensel okullaşma, rollerin kazanılmasını kişinin özgeçmişinden ayırma amacıyla tasarlanmıştı. Yani her konum için herkese eşit şans tanımayı amaçlıyordu. "Oysa okul sistemi", diyor İllich, "şansları eşitlemek yerine tekeline aldı"⁸.

Okul sisteminin dayandığı bir başka yanılgı da öğrenimin öğretimin sonucu olduğudur. Öğretim, gerçekten de, belli koşullarda belli öğrenim türlerine katkıda bulunabilir. Ama insanların çoğu

6 Age., s. 18.

7 Age., s. 19.

8 Agy.

bildiklerinin çoğunu okulun dışında ve programlı olarak değil, rastgele edinirler. Bununla birlikte İlich, planlı öğrenimin planlı öğretimden yararlanabileceğini, bunun da ancak eski zamanların "ezber" yöntemiyle sağlanabileceğini savunur. Okuma, yazma, yabancı dil, cebir, bilgisayar programı, kimyasal çözümleme, saatçılık, daktilografi gibi çeşitli becerilerin pek kolaylıkla öğretilebileceği bu geleneksel yöntemin de ne yazık ki okul tarafından gözden düşürüldüğüne dikkati çeker⁹.

Günümüzde eğitime ayrılan kaynakların çoğunu okulların kurttuğuna işaret eden İlich, bu kaynakların eğitsel kredilere ayrılmasını önermektedir. Bu kredilerin de eğitim pasosu ya da eğitim-kredi kartı biçiminde her yurttışa, doğumunda verilmesinden yanadır. Böylesi krediler, en fazla sayıda insanın en çok talebedilen becerileri, istedikleri beceri merkezinde, kendilerine uyan zamanlarda, okuldan daha iyi, daha çabuk, daha ucuz kazanmalarını sağlayacaktır.

Beceri merkezlerindeki öğretmenler çevreden, bunları bilenler arasından seçilecek, hatta doğrudan doğruya işyerleri işi öğretimle birleştiren beceri merkezleri hizmetini görebilecektir. İlich'e göre belli bir beceriyi icra eden kişi onu öğretebilir de. Oysa günümüzde böylesi bir beceri öğretimi bir yandan öğretim ehliyetini tekellerine almış öğretmenler, öte yandan tecimsel çıkarları koruyan sendika ve meslek örgütlerince engellenmiş bulunmaktadır. Sanat ve teknik öğretmenlerinin çoğunun çevredeki zanaatkar ve ustalardan daha az hünarlı ve daha az yaratıcı olduğuna inanan İlich'e göre liselerdeki yabancı dil öğretmenleri de öğrettikleri dilleri doğru dürüst konuşamazlar¹⁰. Porto Rico'da A. Quintero'nun deneyleri gençlerden çoğunun, yeterli özendirme, program ve araçlarla yaşlılarını bilimsel araştırmaya, pratik becerileri kavramaya yöneltmek açısından öğretmenlerden daha başarılı olduklarını göstermiştir. 1956'da G. Morris, bir haftalık yönlendirme sonucu ana dili İspanyolca olan dört düzine okuldan ayrılma genç Harlemlinin yüzlerce din görevlisi, sosyal çalışmacı ve öğretmene altı ayda İspanyolca iletişim kurmayı öğretmesini sağlamıştır. Demek ki beceri öğrenimi konusundaki fırsatlar, piyasayı açtığımız takdirde katkıt artabilir. Bu da baskıcı olmayan bir program çerçevesinde, öğrenmeye güdülenmiş kişiyi kendisine en uygun öğretmenle biraraya getirmeye dayanır¹¹.

9 Age., s. 20.

10 Age., s. 22.

11 Age., s. 23.

İllich, öğrenimin beceri taliminden ibaret olmadığını, başka öğrenim türlerine de eşit ağırlık verilmesi gereğinin farkındadır. Fakat okul beceriyle eğitimi ayırmadığı için her ikisinde de başarısızdır, ona göre. Okul, özellikle programa dayalı olması nedeniyle beceri öğretiminde yetersizdir. Belli bir beceriyi geliştirmeyi amaçlayan bir program bir başka işleve zincirlenmiştir. Matematikte ilerlemenin tarih dersine, oyun yerlerinin kullanılmasının derse devama bağlanması gibi¹².

Kazanılan becerilerin özgür ve araştırıcı kullanımını sağlayan 'liberal eğitim' konusunda İllich, okulların daha da yetersiz olduğu görüşündedir. Bunun temel nedenini de okulun zorlayıcılığında bulur: öğretmenlerle birlikte olmaya zorlama ki ödülü de bu türden daha uzun bir birlikteliğin tartışılabilir ayrıcalığıdır. Beceri öğretimini nasıl program baskılarından ayırmak gerekirse, liberal eğitimin de devam zorunluluğundan koparılması şarttır¹³.

Becerilerin çoğu talim yoluyla kazanılıp geliştirilebilir, çünkü beceri tanımlanabilir ve kestirilebilir bir davranışta ustalaşma anlamına gelir. Araştırmacılık ve yaratıcılık eğitimi ise talime dayandırılmaz. Bu türden bir eğitim yaşanan toplumun depoladığı deneyimlere ulaşımı sağlayan anahtarlara sahip olan eşler arası ilişkilere dayalıdır. Beceri öğretmeni, öğrencinin standart tepkiler geliştirmesine yol açan belirli koşulları düzenleme yöntemini kullanır. Eğitsel rehber ya da usta ise, birbirine uyan eşlerin biraraya gelmesine yardım ederek öğrenimin gerçekleşmesini sağlar. Bu eşleştirme ise bireylerin çözümlenmeyi kendilerinin istedikleri sorularda ve konularda birleşme temeline göre olacaktır. Büyük üniversiteler böylesi bir eşleştirmeyi ders çeşitlerini çoğaltarak yapmaya çalışırlar, programa, ders yapısına ve bürokratik yönetime dayalı oldukları için de genellikle başaramazlar. Okulun en radikal seçeneği, İllich'e göre, her insana mevcut ilgisini aynı ilgiyle güdülenmiş başka kişilerle paylaşma fırsatını veren bir ağ ya da hizmetin kurulmasıdır¹⁴.

Peki, bu ağ nasıl işleyecektir? İllich bunun çok kolay olacağı görüşündedir: Herkes, istediği anda ve minimum ücret karşılığında kendini bir bilgisayara kaydettirerek adresini, telefon numarasını, tartışmak için eş aradığı kitap, makale, film ya da plağı belirtir. Birkaç gün içinde posta aracılığıyla aynı ilgiyi göstermiş olan kişilerin lis-

12 Age., s. 24.

13 Agy.

14 Age., s. 26.

tesini alır. Bundan sonrası kişinin telefonla söz konusu listedekilerle buluşmayı düzenlemesine kalır. Bir ya da birkaç yabancıyla kendi kendine kurulmuş tartışma gruplarının zaman kaybına, düş kırıklığına, hoş olmayan sonuçlara yol açması riski, Illich'e göre, herhangi bir fakülteye ilk kaydını yaptıran öğrencinin karşısındaki benzeri risklerden çok daha önemsizdir. Çünkü, Freud'un bir makalesini tartışmak üzere bilgisayarla düzenlenen ve sözgelimi bir kahvehanede gerçekleştirilen buluşma kimseyi orada kalmaya ya da buluşmaları yinelenmeye zorlamaz¹⁵.

Illich'in okulsuz toplumu "herkesin eğitiminin herkes tarafından eğitim"le sağlanabileceği varsayımına dayalı olup rasgele ya da biçimselleşmemiş eğitim konusunda yeni bir yaklaşım geliştirme iddiasındadır. Bu tür öğrenimin köy ya da ortaçağ kentlerinin yaşamını kuşattığını vurgulayan yazar, oralarda dil, mimari, din, aile ve iş geleneklerinin birbirleriyle tutarlı, birbirini açıklayıcı ve destekleyici türden olduğunu, bunlardan birinde olgunlaşmanın ötekilerde de olgunlaşma anlamına geldiğini anımsatır. Böylesi bir sistemde eğitim, iş ya da dinlenmeye ayrılan zamanla yarışmaz, çünkü toplum yaşamının tümüne yayılmıştır, yaşamboyu ve planlanmamış bir etkinlik olarak sürer gider.

Çağdaş toplumdaki rasgele eğitimin bu örneklerle dönemiyeceğini kabul eden Illich, okulda cisimleşen uzmanlaşmış ve tam zamanlı öğretime bağımlılığı azaltırken öğrenme ve öğretme yollarımızı çoğaltacak yeni yolları bulmayı, tüm kurumların eğitsel niteliklerini artırmayı önerir. Ve tıpkı dinde reformu gerçekleştirmenin kiliseden yetişmiş din adamlarına nasib olması gibi eğitimin okulsuzlaştırılması görevinin de okullardan yetişenlere düştüğünü savunur¹⁶.

Okul Görüngübilimi¹⁷

Eğitimde seçenekler aramaya başlamadan önce okulun ne olduğunu belirlemek gerekir. İ. Illich'in tanımıyla 'okul' zorunlu bir programa tam zamanlı devam gerektiren yaşa özgü, öğretmen-bağımlı bir süreçtir. Dolayısıyla okul insanları yaşa göre guruplandırır. Bu guruplandırma sorgusuz sualsiz kabul edilen üç temele dayanır: Çocukların okula ait olduğu; çocukların okulda öğrenim gördüğü ve ço-

15 Age., s. 28.

16 Age., s. 31.

17 Görüngübilim (Phenomenology). Bkz. Akarsu, Bedia, Felsefe Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1975, s. 82-83.

cukların ancak okulda öğretilbileceği¹⁸. Bütün bu temeller de aslında “çocukluk” diye özel bir dönemin varlığı sanısından kaynaklanmaktadır. Halbuki bebeklik, ergenlik ya da gençlikten ayırılmış bir çocukluk dönemi tarihin çok uzun bir kesiminde bilinmeyen, sanayi toplumuyla birlikte ortaya çıkan bir kavramdır¹⁹. Daha önceleri köylünün, işçinin ve de soylunun çocuğu giyim kuşamında olduğu gibi oyunda ve çalışmada, hukuksal ve dinsel sorumluluklarında da ana-babasından ayırılmazdı.

İllich'e göre, bugün bile sanayi kentlerinin dışında yaşayanlar için çocukluk söz konusu değildir. Buralarda çocuklar ele gelmeye başlayınca sürüleri beklemekten toprağı sürmeye kadar çeşitli görevleri üstlenmek zorundadırlar. Çocukluklarını yaşayabilme durumunda olanlardan çoğu ise “çocuk olmak”tan nefret ederler. Eğer yaşa özgü ve zorunlu öğrenim kurumları olmasa “çocukluk” ortadan kalkacak, böylece çocuklarla gençlerin gûya lehine; bebeklerin, yetişkinlerin ve yaşlıların aleyhine işleyen eğitsel ayırt gözetimi de son bulacaktır. Böylece eğitsel kaynakları insanların en hızlı öğrenme gizilini taşıdıkları ilk dört yıla, öğrenme güdüsünün doruğa eriştiği yetişkinlik yıllarını dışlayan bir döneme tahsis etmenin saçmalığı anlaşılacaktır. Ama insanları çocukluk diye ayrı bir kategoriye ayırma sayesinde ki onlara öğretmenin otoritesini kabul ettirmek olanağı doğmakta, çünkü çocukların yalnız okulda öğretilbileceklerine inanılmaktadır²⁰.

Oysa, der İllich, eğitsel araştırmalar çocukların öğrendikleri şeylerin çoğunun öğretmenden değil de yaştlarından, rastlantılardan, çizgi romanlardan, okul yaşantısından kaynaklandığını göstermektedir. Bütün bunlara karşın öğretmenler kendilerine kutsal bir önem ve yetki sağlamayı başarmışlardır. Çünkü, okul öğrencilerinin tüm enerji ve zamanları üzerinde hak iddia eder. Bu sayede öğretmen muhafız, ahlakçı ve terapist olarak üçlü rol ve yetki sahibi olur. Muhafız rolünde öğrencilerin günlük törenleri ve kuralları yerine getirip gemediklerini denetler. Ahlakçı olarak öğrenciye yalnız okulda değil tüm toplumda neyin doğru neyin yanlış olduğunu öğreten bir ana-baba, devlet ve Tanrı vekilidir. Nihayet, terapist rolünde öğretmen öğrencisinin kişiliğini kazanmasına yardım etmek için onun yaşantısına el atma hakkına sahiptir. Dolayısıyla da, İllich, bireysel özgürlüğün

18 İllich, age., s. 33.

19 Çağdaş kapitalizmle çağdaş çocukluğun koşut tarihçeleri konusunda Aries, Philippe, Centuries of Childhood, Knopf, 1962.

20 İllich, age., s. 35.

öğretmen-öğrenci ilişkisinde tümüyle ortadan kaldırıldığı sonucuna varır. Çünkü, der, "terapi işlerini üstlenen öteki uzmanların zorlayıcılıktan yoksun olmalarına karşın öğretmenler ellerinde tutsak bir guruba istediklerini yaptırabilirler"²¹. Öğretmenin otoriter bakışı altında çeşitli değer sistemleri birbirine karışır, öğrenci yanlış bir davranış' yüzünden hukuka ve ahlaka karşı geldiği gibi kişisel değersizliğini de kanıtlamış olur.

Devam zorunluluğu, yazara göre, çocukları günlük yaşamdan soyutlayarak çok daha ilkel, gözbağlayan ve son derece ciddi bir çevreye sokar. Devam zorunluluğu, Illich'in deyişiyle, okulu bir sihirli ana rahmi haline getirir ki, çocuk yetişkin yaşamına kavuşuncaya kadar buradan devresel olarak, ancak okul gününün ve okul yılının sonunda saliverilir.

İlerlemenin Gelenekselleşmesi

Illich'e göre, zorunlu okullaşmanın her türü, hangi siyasal sistemde olursa olsun tüketici toplumun oluşumuna hizmet etmektedir. Üniversite mezunlarının tüketim miktarı ve biçimleri dünyanın her yerinde nüfusun geri kalanına özenecekleri yaşam biçiminin ve tüketim standartlarının modelini sunmaktadır. Üniversite mezunu ile orta sınıftan yurttaşın tüketimleri arasındaki fark sözgelimi Rusya'da, Çin'de ve Cezair'de, ABD de olduğundan daha fazladır. Genellikle yoksul ülkelerin üniversite mezunlarının Kuzey Amerika'lı ve Avrupa'lı benzerlerine yakınlıkları, okula gitmemiş yurttaşlarına kıyasla daha fazladır.

Üniversitenin tüketici amaçlarını belirleme yeteneği 1960 larda eğitimde fırsat eşitliği yanılığının yayılmasına koşut olarak ortaya çıkmıştır. Daha önceleri üniversitenin bilgiyi otomatikman servete çevirdiği görülmemiş bir şeydi. Eski üniversiteler, yeni ve eski fikirlerin tartışıldığı özgür, akademik arayış alanlarıydı. Orta çağlarda bilim adamı demek yoksul, hatta muhtaç kişi demektir. Gutenberg'den bu yana disiplinli, eleştirel sorgulama kürsüden yayına kaydı, üniversite araştırma ve öğretim denilen sürecin yönetimini üstlenmeyi tercih etti²².

Günümüzde okul sistemi Illich'e göre tarih boyunca güçlü kilselere özgü olan üçlü işlevi yerine getirmektedir. Bu işlevler de top-

21 Age., s. 38.

22 Age., s. 41.

lumsal mitin korunması, bu mitin çelişkilerinin kurumsallaştırılması, mitle gerçeklik arasındaki aykırılıkları üretip gizleyen geleneğin yerine getirilmesidir. O halde bu mitin özü nedir?

İllich'e göre, okulda, değerli her öğrenimin devam sonucunda kazanıldığı; öğrenimin değerinin girdi miktarına koşut olarak arttığı; ve bu değer in notlar ve sertifikalarla belgelenip ölçülebileceği öğretilir. İnsan birkez okula gereksinimi olduğunu kabul edince kolaylıkla öteki kurumların da egemenliğine girebilir. Genç insanların imgeleme gücünün programlı öğretimle biçimlendirilmeye başlanması onların her türden kurumsal planlamaya koşullandırılmaları anlamına gelir. Sorumluluğun böylece insanın kendisinden kurumlara aktarılması toplumsal gerilemenin en önemli nedenidir²³.

Okul gençleri hayal gücü dahil herşeyin ölçülebildiği bir dünyaya sokar. Öğrenimi konulara ayırır, önceden üretilmiş bloklardan yapıma bir programı öğrencinin kafasına yerleştirir ve sonucu uluslararası bir ölçüğe göre belirler. Kendi kişisel gelişmelerini başkalarının ölçüleriyle ölçtürmeye razı olan insanlar aynı ölçüleri kendikendilerine uygulamakta gecikmezler. Oysa kişisel gelişme ölçülebilir türden bir birim değildir, yaratıcılıktır, özgünlüktür. İllich'e göre, ölçülmeye alışanlar ölçülmemiş deneyimin avuçlarından akıp gitmesine razı olurlar. Onlar için ölçülemiyen şeyler ikincil, hatta ürkütücü türdendir. Okulda değerlerin üretilip ölçülebileceğini öğrenen insanlar ulusların kalkınmasından bebeklerin zekâsına kadar herşeyin ölçülüp sıralanabileceğini kabul ederler²⁴.

Okul öğrenciyi maliyeti ne olursa olsun yarışmacı program tüketiciliğine, yani daha yüksek düzeylere erişmeye iter. Öte yandan herkese sunulmuş bir fırsat, İllich'in deyişiyle âdeta bir yeni dünya dini görüntüsünü taşır. Kapısı herkese açıktır, tamamlama ve yetişkin eğitimi ya da yaşamboyu eğitim vbg. çeşitleriyle insanlara yeni yeni olanaklar getirir. En çok birkaç yıl okula gidenler bile okuldan daha fazla nasiplenememiş olmaktan suçluluk duymayı öğrenirler. Çocuklar kendilerine zorunlu bir piyangoya katılma şansının tanındığını, bundan yararlanıp yararlanmama sorumluluğunun gene kendilerine ait olduğunu bilirler. Tıpkı vaftiz edildikleri halde kiliseye devam etmeyenlerin Cennete girmeye hakları olmadığını bilmeleri gibi.

İllich, okulun öğrenci ve öğretmen sayıları birlikte düşünüldüğünde dünyanın en hızlı gelişen işgücü piyasası (bilgi endüstrisi) ha-

23 Age., s. 44.

24 Age., s. 46.

line dönüştüğü, okul sistemine ilişkin yatırımların savunma harcamalarından bile hızla arttığı kanısındadır. Dolayısıyla toplumun, çok sayıda insan için hem işyeri hem de uyuşturucu üreticisi işlevini gören bu kurumdan kurtarılması her tür özgürlük akımının temelinde yer almalıdır²⁵.

Okulsuz Topluma Tepkiler

Biçimsel eğitim düzenini, zorunlu okullaşmayı ya da doğrudan doğruya eğitim kurumunun varlığını hedef alan eleştiriler Ivan İlich'ten çok eskilere uzanır. B. Russell'ın, eğitim alanında ilerici düşüncüsü çok etkilediğini belirttiği ve olumsuz eğitim kuramı adını verdiği görüş²⁶, ötedenberi eğitimin başlıca amacının gelişme olanakları sağlamak ve bunun engellerini kaldırmak olduğunu savunagelmıştır. İlich'in de, söz konusu düşüncünün en radikal bir örneğini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bertrand Russell, İlich'ten çok daha önce, 1930'lu yıllarda Eğitim ve Toplum Düzeni adlı kitabında olumsuz eğitim kuramının savunduğu "alabildiğine özgür eğitim" idealinin güçlü ruhsal ve düşünsel nedenlere dayandığını kabul etmektedir. Ancak eğitimde özgürlüğün mutlak bir ilkeye dönüştürülmesine karşı çıkmakta, sınırlılıkların tanınması gereğini vurgulamaktadır²⁷. Çağdaş toplumun sözelimi temizlik, dakiklik, dürüstlük gibi kaçınılmaz özelliklerinin doğal güdülerin egemen olduğu, tümenden özgür bir ortamda değil, ancak disiplinli bir öğretim sayesinde kazanıldığı görüşündedir. Öte yandan Russell, mutlak özgürlükten yana olanların, çocukların yaşamında düzenin önemini anlayamadıklarından yakınmaktadır. Çocuk dünyasının güvenli olmasını ister, günbegün nelerin olacağını bilmekten mutluluk duyar²⁸. Düzenli yaşam onu sürekli olarak kendi inisiyatifini kullanmak zorunluluğundan korur, çünkü çocuk seçeneklerinin anlayışlı yetişkinlerin koyduğu çerçevede belirmesini yeğler.

Russell'a göre, sürekli olarak kendi kendini yönlendirebilme bir insanın sahip olabileceği yeteneklerin en değerlilerindedir. Ama bu yetenek çocuklarda hemen hiç yoktur, ne çok katı bir disiplin ne de sınırsız bir özgürlükle gelişemez. Çocukluk boyunca süren mutlak öz-

25 Age., s. 52.

26 Russell, Bertrand, Education and the Social Order, Unwin Paperbacks, London, 1977, s. 21.

27 Age., s. 24.

28 Age., s. 27.

gürlük anlık tepilere direnmeyi öğrenmeye engel olur; bir konuya ilgi duyduğu halde bir başkasına dikkatini toplamayı, ya da çalışmasını güçleştirecek bir yorgunluğa neden olabilecek zevklere karşı koyma yeteneğini kazanmasını engeller.

Russell, kendi deneyimlerinin derslere gelmeye zorlamadan da insanlara çok iyi bir eğitim verilebileceğini gösterdiğini söylemektedir²⁹. Ancak bunun örneğin, düşünsel uğraşlara karşı içten ve kendiliğinden bir ilgi; anlayışlı, becerikli ve duyarlı öğretmenler vb. koşulları gerektirdiği; bu koşulların da günümüzde sağlanamamış olması yüzünden devam zorunluluğundan başka çözüm bulunmadığı görüşündedir.

Ayrıca Russell, olumsuz eğitim kuramcılarının öğrenmenin, her çocukta, kendiliğinden ve başkalarına özenme sonucu doğan bir istekle gerçekleşeceği savlarına da karşıdır. Bütün öteki çocukların okuma yazma öğrendikleri bir dünyada, herhangi bir çocuk cehaletten doğacak aşağılık duygusundan kaçmak isteyebilir. Ama, tüm çocukların öğrenme zorunluluğundan kurtulduğu bir dünyada bu aşağılık duygusunun yeri kalmayacak, her kuşak kendinden öncekinden daha cahil olacaktır³⁰.

Çocukların çoğu somut bilgiler edinmekten hoşlanır, örneğin eğer bir çiftlikte yaşıyorlarsa çiftcinin yaptıklarını izleyerek öğrenirler. "Ama", der Russell, "soyut bilgiyi sevenlerin sayısı pek azdır, uygar toplumu gerçekleştiren de soyut bilgilerdir"³¹. Çağdaş toplumun karmaşıklığını bilen hiç kimse eğitimin gelişme olanağı sunmaktan ibaret bir süreç olduğunu savunamaz. Bu karmaşıklık beğenilmese bile bundan dönüş olmadığına göre özellikle düşünsel ve teknik eğitim konusunda olumsuz eğitim kuramcılarının inandırıcılıkları tümüyle gücünü kaybetmekte, bu konuda olumlu öneriler getirememektedir.

Gerçekten de İllich insanların tümünün ya da çok geniş çoğunluğunun öğrenmeye istekli olduğu varsayımından yola çıkmakta, sorunun bireysel yeteneklerden ya da tutumlardan değil zorunlu, biçimsel eğitimin yapısından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Zorunlu eğitim konusundaki bazı tartışmalarında İllich'ten de ileri giden Carl Bereiter bile bu varsayımın gerçeklerden uzak olduğunu kanıtlamıştır.

29 Age., s. 28.

30 Age., s. 29.

31 Agy.

Bereiter yetiştirme (training) ve eğitimin birbirinden ayrılması gerektiğini; otoriter, akıldışı ve eşitlik-karşıtı özellikleri nedeniyle eğitimin zorunlu olmaktan çıkarılması gerektiğini ileri sürerken bu tür sakıncalar taşımayan yetiştirmeye toplumda şimdi olduğundan daha fazla önem verilmesi gereğini savunmaktadır³².

Bilimsel eğitim sistemlerinin pekçok zayıflıklar taşıdığını kabul eden Christopher Hurn da okulla çevre ve işyerindeki "gerçek" yaşantı arasındaki sınırları kaldırmaktan doğabilecek yararlar konusunda romantik iyimserliklere yer olmadığı görüşündedir. Yerel toplumu ya da komşuluk çevresini "biçimsel kurumların düş kırıklığına uğrattığı kişilerin umutlarının odağı" haline getirme eğilimlerine karşı Hurn, bu tür toplulukların birçoğunun gerekli eğitsel deneyimleri sağlayabilecek kaynak ve araçlardan yoksun olduğuna dikkati çekmektedir³³.

İllich'in "becerilerin özgür değiş tokuşu" temeline dayadığı böyle bir eğitim anlayışının olsa olsa bilgi birikiminin, kaynakların ve araçların zaten gelişmiş olduğu toplumlar açısından bir anlam ifade edebileceği açıktır. Teknolojik ve soyut bilgi birikiminin ağır seyrettiği ve beyin gücünün kısır kaldığı geri kalmış ülkelerde eğitimin, böylesi bir "bırakınız öğretsinler" anlayışına terki bir gerileme tehlikesi yaratmaz mı? Kim, neyi, kime ve nasıl öğretecektir? Böylece bir yandan eşitsizlikleri yasallaştırıp kalıplaştırdığı için okulu kaldırmayı öneren İllich, öte yandan tasarladığı eğitim süreciyle varıl ve yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliği kesinleştirip artıracaklarının farkında değil midir?

Kaldı ki gelişmiş ülkelerde bile "özgür beceri değiş tokuşu" nasıl finanse edilecek ve nasıl yönetilecektir? Değerli bilgi ve becerilere sahip olan kişiler onu başkalarıyla paylaşmaya nasıl güdülendirilecek ya da nasıl ödüllendirileceklerdir³⁴.

Bütün bu nedenlerle de çağdaş toplumun eğitim dahil başat tüm kurumlarına yönelttiği kapsamlı ve çarpıcı suçlamalarla "radikal eleştirmenlerin Magna Carta'sı"³⁵ diye anılan Okulsuz Toplum'un yıkıktan sonra kurmayı amaçladığı düzen konusunda fazla inandırıcı

32 Bereiter, Carl, *Must We Educate?* Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1974, s. 22-23.

33 Hurn, Christopher, *The Limits and Possibilities of Schooling*, Allyn and Bacon, Boston, 1978.

34 Boocock, Sarane S., *Sociology of Education*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1980, s. 316.

35 Berger, Peter L. ve Berger, Brigitte, *Sociology: A Bibliographical Approach*, Penguin Education, rev. ed., 1979, s. 208.

ve sağlam kanıtlar getiremediği görülmektedir. Dolayısıyla "İllich'i sert bir çıkış yaparak etraflı silkeleme yoluyla okul adını taşıyan sosyal kurumun geliştirilmesi için uyarıda bulunan bir eğitimci olarak görmek ve yorumlamak olanaklıdır. Okula karşı aldığı tavır, tüm eğitim çevrelerini harekete getirmiş ve bu kurumun fonksiyonunu daha etkili bir biçimde görmesi için bugüne kadar yapılanlardan daha somut olan geliştirici öneriler yapılmaya başlamıştır"³⁶.

36 Varış, Fatma, Eğitim Bilimine Giriş, A.Ü.E.F. Yay, No. 70, 1981, s.19.